

Марина Савельєва
(Київ, Україна)

«ГІДНІСТЬ» ЯК ЦІННІСНИЙ ОРИЕНТИР (ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ІСТОРИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

В історії становлення феномена гідності і оформленні його у стійке поняття простежуються певні закономірності, з'ясування змісту яких допомагає зрозуміти і оцінити роль цього внутрішнього особистісного регулятива у формуванні суспільних відносин, а також визначити силу і актуальність аксіологічних аспектів суспільного буття. Однак дослідження специфіки відображення узагальнених світоглядних ситуацій в логіці понять завжди погрожує значною кількістю помилок і довільними припущеннями. Це пояснюється тим, що в етимології понять відбивається вся сукупність відносин до матеріальної і духовної сфер існування суспільства і індивіда, а також історична трансформація і взаємозамінність ціннісних пріоритетів суспільного світогляду. Інакше кажучи, світоглядні поняття формуються на підставі діалектичного синтезу матеріальних і духовних відносин, змістовно трансформуючись від однієї історичної епохи до іншої. Жодна історична форма світогляду не є винятком.

Поняття «гідність» також є амбівалентним у своєму історичному становленні, відображаючи етичні аспекти форм суспільної свідомості — науки, права, політики, релігії, філософії, мистецтва, а також економіки як матеріальної сфери суспільних відносин. Зазначений цим поняттям феномен проявляється водночас в усіх цих сферах суспільної життєдіяльності, обростаючи часто цілковито автономними смислами. Початок його становлення в цілому збігається з процесом розпаду первіснообщинної громади, виникненням і розвитком соціальної нерівності, коли суспільна свідомість трансформувалася з міфологічного стану (безпосереднього вплітання у практичну діяльність) у відносно самостійні форми, що іноді випереджають розвиток матеріальної сфери. Тому, з одного боку, упродовж всієї своєї історії цей феномен зберігає міфологічні аспекти сутності поряд з раціональними, які в різні часи проявляються як підміни смислових зв'язків при зовнішньому збереженні предметного змісту. З іншого ж боку, історія цього феномену — це історія розгортання суперечності, боротьба з якою на кожному етапі призводила до її загострення і розширення в контексті суспільних відносин.

Це означає, що єдиного і стійкого визначення «гідності» бути не може. Її визначають як «усвідомлення особистістю свого суспільного значення, права на суспільну повагу, заснованого на визнанні суспільством соціальної цінності людини» [3, с. 58], як «відповідності своєму призначенню» [1, с. 694]. Можна додати, що вона виступає внутрішньою, суб'єктивною оцінкою індивідуально-особистісних якостей, що складають суспільну значимість людини. Зворотною стороною «гідності» виступає «честь» як суспільне визнання і схвалення індивідуально-особистісних якостей.

В історико-логічній тенденції становлення феномена «гідність» (і, відповідно, поняття) можна виділити три етапи: класичний (від початку до середини XIX ст.); некласичний (з середини XIX ст. по середину XX ст.); пост(не)класичний (з середини XX ст. по теперішній час). Крім того, в класичному етапі можна розрізнити ірраціоналістичну і раціоналістичну форми її трактування. Підставою першої є традиціоналістичні, суспільно-психологічні аспекти світогляду, підставою другої — індивідуально-прагматичні, ідеологічні аспекти.

Спочатку в стародавніх писемних європейських мовах — грецькою і латинською — це поняття формувалося на підставі сукупного розвитку матеріальної сфери (економіка) і сфери духовної (релігія і політика), що й знайшло відображення в термінології. *Αξιοπρέπεια*

(гідність) — складне поняття, яке об'єднало два значення: *‘Aḥīa* — уявлення про цінності як загальний еквівалент значущості, незамінності і необхідності, яке виросло з безпосереднього досвіду створення матеріальних цінностей, тобто процесу праці як основи виробництва речей як носіїв вартості (товарів); *Прέπον* — уявлення про відповідне, належне. (Для позначення ціни, вартості існувало і окреме слово *τιμή*, що не має відношення до гідності.) Корінь *Прέπω* означає «бути помітним, виразним, відрізняється, блищить, сяє», — не тільки символічно, а й буквально. Блиск золота, дорогоцінних каменів безпосередньо пов'язаний з уявленнями про будь-який прояв гідності тих часів. Наявність добробуту, перш за все предметного багатства, вміння ним володіти і примножувати його робило людину гідною. А оскільки здавна було відомо, що «одне і те ж — думка і те, про що вона», духовне багатство цінувалося нарівні з предметним, і навіть могло ототожнюватися з ним, оскільки одне примножувалось за допомогою іншого. Інакше кажучи — гідним вважалося те, що дозволяло людині, з одного боку, реалізовувати власну активність і досягати поставлених цілей, доводячи власну значимість, з іншої — висловлювати і реалізовувати свій вплив (владу), організовуючи і підпорядковуючи соціальний простір і направляючи його існування.

Таким чином, трактування уявлення про поняття «гідність» вже на найбільш ранніх етапах розвитку давньогрецької культури надавала йому загальності, включаючи у себе не тільки його зміст, але і аргументацію, — міфологічну підставу, якою виступало щось конкретне і відчутне, і водночас безумовне.

Крім цього, гідність було безпосередньо обумовлена релігією як сферою ставлення до надприродного. Підстава цього зв'язку почала закладатися ще в умовах первіснообщинних відносин, коли матеріальне і духовне ще не відділялися один від одного в уявленнях. Базові норми первісної поведінки — тотемізм, анімізм і фетишизм — згодом увійшли в основу, яку формувало уявлення про гідність людини. Оскільки будь-який предмет або річ уявлялися живими, тобто носіями характеристик живої істоти, створене руками людини також було носієм душевних якостей, але не своїх власних, а творця. Створіння і творець розглядалися як власники єдиної сутності — загальної душі, що дозволяє одному створювати інше. Але все це можливо лише тому, що у людини, яка створює речі, є зберігач-оберіг, тотем, що перевершує його всіма якостями, тому що був раніше. Ось чому тотемічна приналежність людини від самого початку ставала визначальною мірою її гідності.

Звідси зрозуміло, чому вважалося, ніби володіння чимось наділяє людину додатковою силою: це відбувається за умови з'єднання людської душі з душею природної субстанції, що перетворюється. У процесі створення предмета відбувається взаємне сутнісне збагачення: творець отримує додаткові якості природної субстанції, а субстанція, в свою чергу, — якості творця. Разом вони утворюють гармонійну єдність. Ось чому законному оволодінню чужими предметами — що дісталися в спадок або як військові трофеї, — надавали виняткового значення: внутрішні якості предмета переходять до того, хто заявив і довів на нього свої права. Якщо ж володіння здійснюється незаконно, — наприклад, шляхом крадіжки або пограбування, — тоді відбувається взаємне відторгнення між душами речі і того, хто викрав її; річ стає непотрібною або ж джерелом загрози.

Ці світоглядні принципи трансформувалися в світі раціональності, що стає, в середовищі ранніх форм товарно-грошових відносин у вигляді уявлень про те, що одним багатство «само йде в руки», інших же «цурається». Ці уявлення вросли у контекст нових суспільних відносин як залишки міфологічної свідомості, відбиваючись в релігійній сфері у вигляді культів Мойр, або Фортуни, не порушуючи, однак, загальних законів розвитку. Одночасно нові уявлення про сутність гідності поширювалися і на сферу релігії, відображаючи мінливість відносин людини до сутності надприродного. Поступово формувалася відповідь на питання про причини сили, що наділяє речі тією чи іншою цінністю. Це підвладне лише тому, хто має вічну і нескінченну силу. Боги своєю волею наділяють душевними і іншими якостями все суще, — отже, лише вони мають нескінченну абсолютну цінність. При цьому вони не наділяють, а лише спонукають людину до набуття гідності.

Єдність чуттєвого і надчуттєвого у сутності гідності зовні завжди проявляється як єдність метафізичного (стан переживання і ставлення до світу) і предметного (наявність зовнішніх відмітних характеристик). Те, що саме золото стало «божественним металом», — очевидно, є випадковістю, необхідність якої обумовлена його субстанційними характеристиками і міфологічними уявленнями. З одного боку, воно красиве і стійке до корозії, але водночас настільки м'яке, що не може використовуватися як тверда речовина. Тому доля йому — служити або прикрасою, або загальним еквівалентом вартості, бути предметним символом чистого буття як підстави руху речей в суспільстві. Примноження золота, багатства примножує людську гідність у будь-якому розумінні. З іншого боку, блиск золота подібний до вогню, в ньому народжуючись, а вогонь — субстанція божественна, стародавня і більш висока за статусом, ніж інші світові першоелементи. Вогонь — це абсолютна сухість, гранична концентрація елемента, в якій немає нічого зайвого, ось чому греки вважали її за краще ніж абсолютну вологість як розосередження і нестійкості. Хоча з вологості все народжується, але все прагне до своєї протилежності як до кінцевої мети, гармонії і ідеальної досконалості. Тому зрозуміло, що багатство не дається людині без втручання вищих сил, — це боги обдаровують її своєю благодаттю, з тим, щоб в подальшому сама людина захищала і примножувала дане ззовні, виправдовуючи увагу богів. Тільки це і зробить її гідною божественної благодаті, породжуючи в ній адекватне ставлення до себе.

Ось чому єдиний корінь *āçīa* спочатку вживається для позначення вартості, ціни і цінності у вищому розумінні — як самоповаги, визначення власної значущості, гідності.

У латинській термінології цей аспект узагальнення смислів виявляється слабше, що вказує на відповідну специфіку суспільного світогляду. «Гідність» в кожній конкретній ситуації відтворюється окремим терміном: *majestas* — велич, *virtus* — мужність, громадянський обов'язок, чеснота. Тобто, загальний сукупний обсяг смислів «гідності» охоплює не всі без винятку речі, а суто позитивні і піднесені якості людини як соціальної істоти. А ось грошова цінність, вартість і ціна позначалася римлянами окремим терміном *pretium*. Мабуть, лише одне слово містило в собі узагальнююче значення: *dignitas* — гідність, соціальне положення, звання як властиві індивіду характеристики, зворотною стороною яких була *honor* — честь як шана і повага.

Все це свідчить про те, що римляни були більш раціональними за греків, хоч і не в усьому повністю прагматичні. Втім, ми знаємо, що будь-яке посилення раціональності відносин в усі часи можливо лише за умови існування громадянського міфу. В даному випадку, це був «Римський міф» — міф Міста як ідеального і вічного миру, який втілював абсолютну цінність предметним чином. Тому все значення, які становлять сферу гідності, були ціннісними аспектами соціального міфу. Греки навіть на найбільш ранніх етапах своєї історії подібного не знали, для них міф існував як форма мислення, тому що у суспільному бутті він відійшов в минуле.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Р. Г. Достоинство // Новая философская энциклопедия: В 4 т. М.: Мысль, 2010. — Т. 1. С. 694–695.
2. Гераклит. 12 DK A // Фрагменты ранних греческих философов. Ч. 1. От этических теокосмогоний до возникновения атомистики / Отв. ред. А. В. Лебедев. М.: Наука, 1989. С. 176–257.
3. Морозов В. Достоинство // Философская энциклопедия: В 5 т. Т. 2. М.: Гос. Науч. изд-во «Советская энциклопедия», 1962. С. 58–60.
4. Хризипп из Сол, Фр. 775. Заметки к Лукану IX 7 (огненная добродетель») р. 290 Us. // Фрагменты ранних стоиков / Пер. и комментарии А. А. Столярова. М.: «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 2002. Т. 2, ч. 2. 272 с.